

Na magistrále

Československá legie v Rusku

jako literární inspirace

Koncepce: Lukáš Babka

Odborná spolupráce: Jiří Charfreitag, Milan Mojžíš, Michal Rak

Fotografie: fotoarchiv VÚA-VHA Praha, sbírka ČsOL

Grafická úprava: Tereza Kroupová

Jazyková redakce: Hana Hlušíčková

Realizace: Oddělení výstav NK ČR

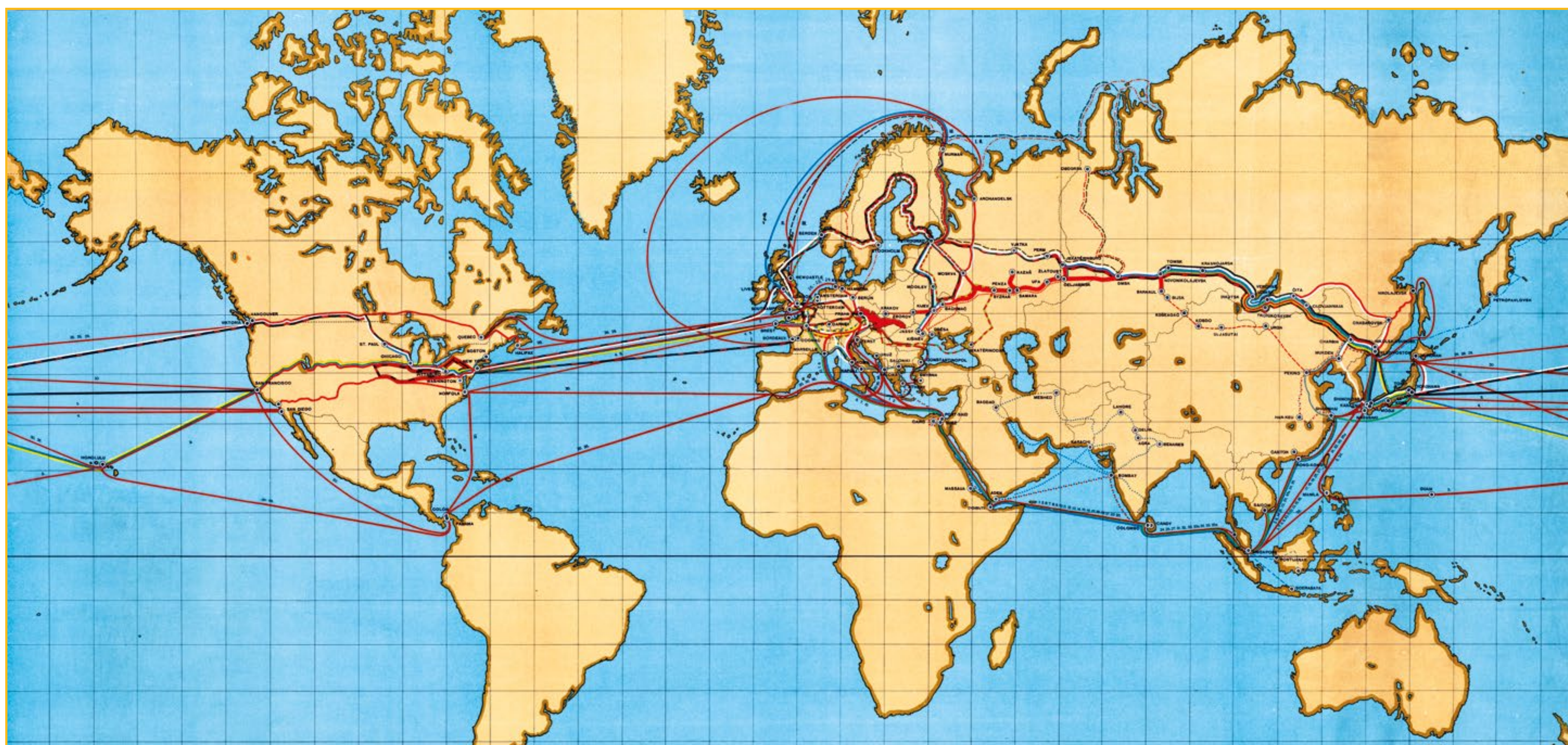

Ke 100. výročí završení anabáze československých legionářů

V září 1920, přesně před sto lety, se uskutečnil poslední z námořních transportů, které dopravovaly jednotlivé složky československého dobrovolnického vojska působícího od počátku první světové války v Rusku zpět do Evropy a do nově vzniklé Československé republiky. Příběh československých legionářů na Rusi začal jako skromný pokus zapojit Čechy a Slováky žijící v ruském impériu do řad carské armády v boji proti Ústředním mocnostem. Na jeho konci pak stála sedmdesátitisícová armáda, která ovlivňovala život ve značné části Ruska a která byla shodou historických okolností donucena k ozbrojenému vystoupení proti bolševikům a k angažmá v ruské občanské válce.

Záměrem výstavy je představit širší veřejnosti fenomén československé legie v Rusku s důrazem na jeho literární zpracování, a to v dobové literatuře odborné, krásné, memoárové i výtvarné, ale také na stránkách legionářského periodického tisku. Textové panely, které připravila Československá obec legionářská, seznamují zájemce se základní časovou osou, s ideovým ukotvením a s hlavními událostmi působení Čechů a Slováků v Rusku, ale také s jejich divadelní a sochařskou činností. Naopak vitríny, jejichž obsah čerpá z bohatých fondů Slovanské knihovny, prezentují legionářskou literaturu jakožto specifický, svébytný, byť místně a časově omezený literární žánr. Ukazují rozsah literární produkce vydávané samotnými legionáři ještě během pobytu v Rusku, především však po návratu do vlasti, přibližují hlavní autory umělecké, memoárové a odborné literatury, kteří již často upadli v zapomnění. Představen je přitom pouze zlomek dostupných titulů, zejména pak ty, které mohou oslovit současného čtenáře. I v této limitované podobě však výstava umožňuje vytvořit si představu o tom, jak rozsáhlý a vlivný byl fenomén „legionářství“ v době první Československé republiky a jak formativně ovlivnil dobovou společnost. Vždyť příslušníci legií tvořili páteř nové státní správy a branné moci nezávislého Československa a později stáli v čele dalšího odboje v době druhé světové války. Vybrané exponáty současně napomáhají základní orientaci v problematice, a to jak z hlediska témat a slovesných stylů, tak z hlediska jejich autorů.

Výstava u příležitosti nedávného stého jubilea tzv. Velké války a vzniku Československa chce připomenout jednu ze zásadních kapitol moderních československých dějin, která uvedla mladý stát na scénu mezinárodní politiky, napomohla jeho zahraničněpolitickému ukotvení a významně ovlivnila jeho společenskopolitický vývoj.

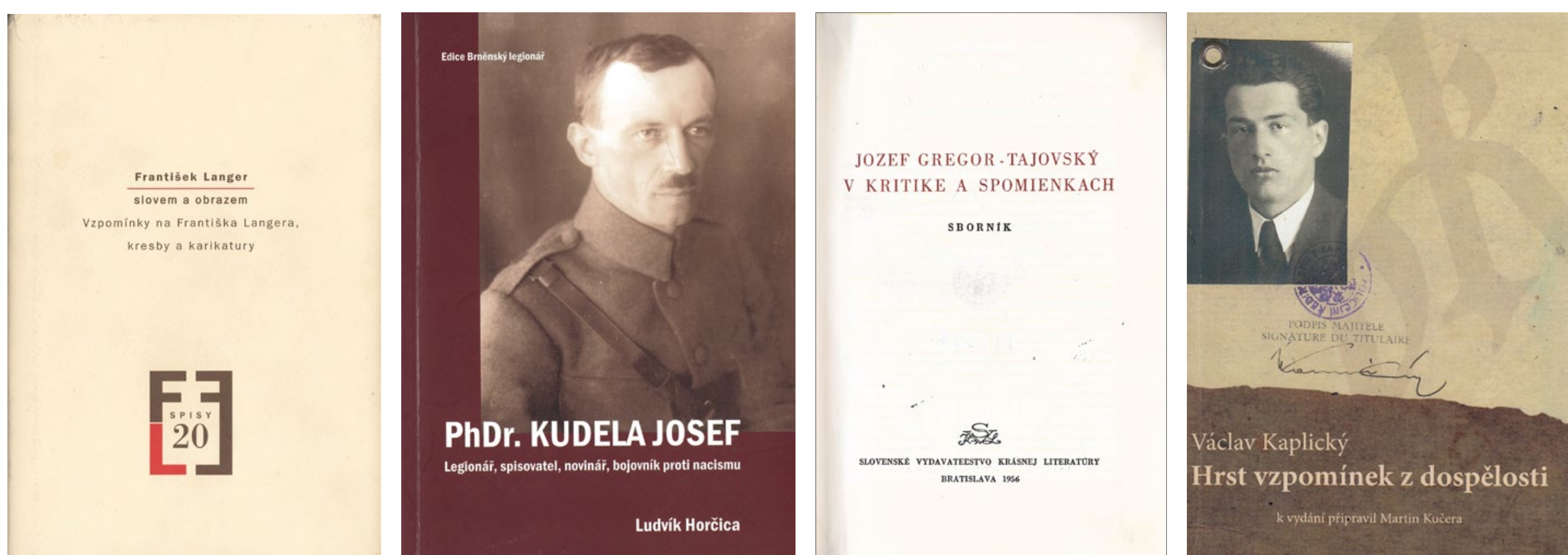
Žánr legionářské literatury

Legionářská literatura se zrodila na sklonku první světové války jako reakce Čechů a Slováků na prožitky z válečných bojišť a z následné strastiplné cesty domů, do nově vzniklé republiky. Jde o literární žánr až na výjimky omezený na české a slovenské prostředí. Z obecnějšího rámce válečné literatury se vyděluje tím, že se věnuje výhradně československým dobrovolnickým jednotkám a jejími autory jsou až na vzácné výjimky právě pamětníci, kteří prošli legionářskou službou. Zlatou éru zažíval tento žánr v průběhu prvorepublikového dvacetiletí, kdy se příběhy legionářů, umělecky zpracované, jakož i odborné a publicistické práce, staly oblíbeným a vyhledávaným literárním tématem. K popularitě žánru přispěla kromě vlivu příslušníků legionářských vojsk v tehdejší společnosti také jeho blízkost k ideovým kořenům Masarykova Československa.

Vydávání knih s legionářským obsahem se ve své době věnovala celá nakladatelství, která doslova zaplavila tehdejší knižní trh: především Moravský legionář zaměřený na memoárovou literaturu, Památník odboje (od roku 1930 Památník osvobození) specializující se na odborná témata, Čin upřednostňující uměleckou produkci, částečně též Pokrok a v menší míře i další. K dispozici byly stovky titulů různých literárních druhů – od poezie, přes kratší povídky, knihy určené dětem či historické monografie, až po mnohasvazkové románové epeje. Pravdou ovšem je, že jen malý počet vydaných titulů vynikl svým zpracováním a literární kvalitou natolik, aby po krátké době neupadl v zapomnění. I přes velké množství legionářských autorů si věhlas podepřený literárním talentem udrželo jen nemnoho z nich. Zásadní práce legionářské literatury se nicméně dočkaly i překladů do cizích jazyků a některé z nich jsou vydávány dodnes.

Jelikož základ legionářské literatury nebyl ryze literárně-umělecký, nýbrž spočíval ve vzpomínce a paměti očitých svědků, vcelku očekávatelně se obsahově vyčerpával s koncem první Československé republiky. Hlavním důvodem byla postupná generační výměna a politický vývoj vrcholící okupací Československa v roce 1939 a o dva roky později vypuknutím války mezi Německem a Sovětským svazem. I přes značnou oblibu u širokých, především středních a lidových vrstev čtenářstva po válce již legionářský žánr neobnovil svůj dřívější rozsah a postupně se stával spíše předmětem odborného zájmu historiků a literárních vědců.

Tato výstava by chtěla, kromě obecně historického kontextu, připomenout část těch literárních prací, které si díky své kvalitě dodnes uchovaly výpovědní hodnotu, nadále stojí za to se k nim vracet a na jejich existenci případně čtenáře upozorňovat.

Z titulů věnujících se osobnostem legionářské literatury.

Od družiny k brigádě 1914–1917

Varšavští dobrovolníci po příjezdu k České družině do Kyjeva.

Slavnostní přísaha České družiny na Sofijském náměstí v Kyjevě.

Praporečником České družiny se stal Jaroslav Heyduk, jeden z nejstarších dobrovolníků, synovec básníka Adolfa Heyduka. Prapor byl zhotoven a darován moskevskými českými dámami.

Na frontě provedli družiníci mnoho rozvědek v převlečení za vojáky protivníka nebo v civilních šatech.

Zimu 1915/1916 strávili příslušníci České družiny při akcích v Pinských bažinách.

Družiníci při výslechu zajatce z rakouského pěšího pluku ve vsi Ugli na levém břehu řeky Stochod.

Vojáci 2. čs. střeleckého pluku působili během výzvědných akcí v lesích a močálech Pinských bažin a u řek Pripjat, Strumeň a Jaselda, kde si také vybudovali provizorní obydlí.

Tzv. Čečkův agitační balónek.

Dne 11. října 1914 (28. září dle tehdy používaného ruského kalendáře) se v Kyjevě konala slavnostní přísaha České družiny. Tato dobrovolnická vojenská jednotka, jež byla součástí ruské armády, se skládala převážně z českých a slovenských krajanů žijících v Rusku, kteří se po vypuknutí první světové války rozhodli bojovat proti vojskům Ústředních mocností, tedy i proti domovskému Rakousku-Uhersku s cílem napomoci vzniku samostatného státu Čechů a Slováků. Ještě na konci měsíce října odešli první vojáci na frontu. Původně se počítalo, že „dobrovolci“ budou působit jako agitátoři na obsazeném území, protože po vypuknutí bojů zahájili Rusové proti Rakušanům překvapivě úspěšnou ofenzívu a v Karpatech se dokonce dostali až na Slovensko. Na konci roku 1914 však byla situace jiná a Rusové byli na ústupu. Družiníci byli proto využíváni jako rozvědky, protože většinou ovládali několik jazyků a znali armádu protivníka. Díky svým schopnostem také sloužili jako tlumočníci, překladatelé, řidiči či telegrafisté.

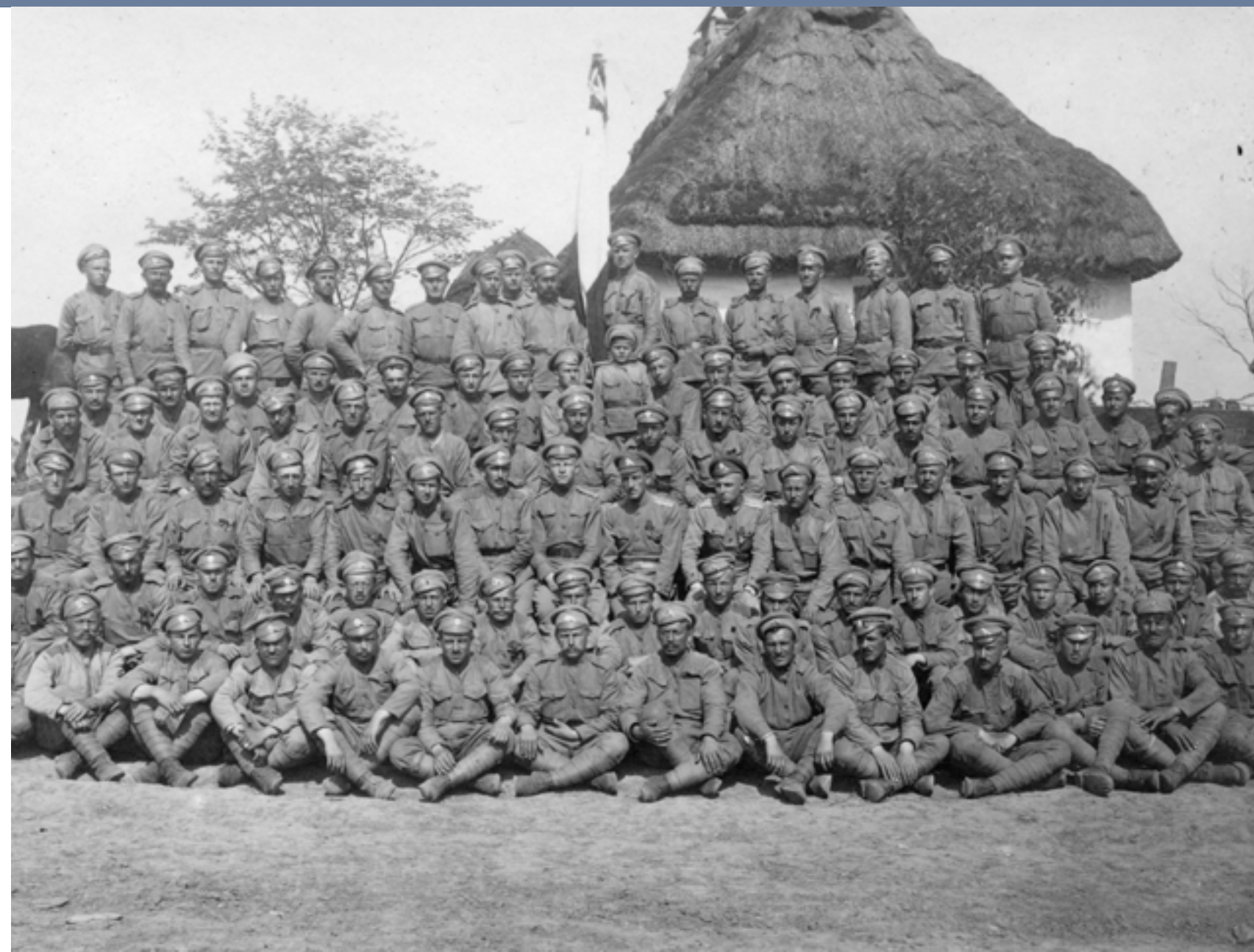
Na frontě na sebe krajané záhy upozornili svou odvahou, samostatností a rozhodností. Často úspěšně plnili úkoly, které Rusové pokládali za nesplnitelné, získávali zajatce a podrobné informace o rozestavení jednotek nepřítele. Na základě těchto údajů bylo provedeno několik útočných operací, kdy bylo zajato velké množství nepřátelských vojáků, včetně celých jednotek (např. legendární zajetí pražského pěšího pluku č. 28). Zasáhli tak do všech významných vojenských operací na jižním úseku východní fronty – např. do velkého ústupu od Gorlice na jaře 1915 a slavné Brusilovovy ofenzívy v létě 1916. Čs. vojáci často agitovali mezi slovanskými pluky rakousko-uherské armády. Vymýšleli přitom různé nové metody doručování zpráv, přičemž nejvíce se osvědčily tzv. Čečkovy agitační balónky, které měly jednoduchou papírovou konstrukci, jež naplněná horkým vzduchem byla nasměrována za příznivého větru k nepřátelským pozicím.

Od Zborova k Bachmači 1917–1918

Po příchodu ke Zborovu našli čs. vojáci zákopy polorozpadlé, Rusové zásoby a munici zakopávali nebo poškozovali. Na snímku kopou muži 10. roty 2. čs. střeleckého pluku úkryty proti šrapnelům.

Skupinová fotografie mužů 11. roty 1. čs. střeleckého pluku před bitvou u Zborova.

Zákopy čs. brigády u Zborova.

Vojáci 8. roty 2. čs. střeleckého pluku ve vysunutém opěrném bodu „Valentina“ ve zborovských zákopech, který se nacházel 150 kroků od nepřátelské linie.

Šachový turnaj s živými figurkami na slavnosti v rajonu 1. divize u obce Bereznoje.

V důsledku chaotických poměrů na železnici byla 1. čs. střelecká divize nucena při ústupu z Ukrajiny v březnu 1918 naložit a odvézt veškeré své zásoby na povozech. Špatné počasí a velké bláto ale přepravu nákladů ztěžovaly.

S nasazením na frontě samozřejmě přišly i ztráty. Původně Českou družinu tvořili Češi a Slováci pracující v Rusku a usedlíci z Volyně a Kavkazu. Brzy se ale začali hlásit i váleční zajatci, jimž tak za dezerci hrozil v případě zajetí trest smrti. Prvních 259 z nich přísahalo v Tarnově v lednu 1915. Poté se však situace zkomplikovala a Rusové z různých důvodů nábor mezi zajatci povolovali a zase zakazovali, takže početní růst jednotky byl pomalý. Ale i tak se Česká družina v únoru 1916 transformovala v Čs. střelecký pluk a v květnu 1916 vznikla Čs. střelecká brigáda o dvou plucích. Vrcholem jejího bojového nasazení byla bitva u Zborova (2. července 1917), kde stála proti rakousko-uherské armádě a jako jediná splnila úkol, tedy prolomila nepřátelské linie, a to přes slabou výzbroj a za cenu krvavých ztrát, a získala velké množství zajatců i válečného materiálu.

Díky vojenskému úspěchu u Zborova a diplomatickému tlaku předsedy Čs. národní rady T. G. Masaryka, který se zapojil do organizování legií v Rusku, ruská prozatímní vláda přestala bránit formování nových jednotek z českých a slovenských válečných zajatců. Tak mohl být 9. října 1917 vytvořen Čs. armádní sbor v Rusku. Koncem roku 1917 bylo ve dvou divizích o osmi pěších a dvou jízdních plucích na 38 500 dobrovolníků a za rezervu legií bylo považováno přes 60 000 válečných zajatců v táborech. Po Říjnové revoluci, po níž se vlády v Rusku chopili bolševici, rozhodlo vojenské vedení států Dohody o přesunu čs. legie na západní frontu, na bojiště do Francie. Vybrána byla cesta přes Severní moře, po podepsání Brestlitevského míru 3. března 1918 se však tato cesta uzavřela a sbor se ocitl v doslova smrtelném nebezpečí. Nacházel se totiž na Ukrajině, kterou začali obsazovat Němci. Pokud by čs. vojáky zajali, čekala by je za vlastizradu šibenice. Začal tedy ústup z Ukrajiny, který po střetech v Kyjevě vyvrcholil mezi 9. až 14. březnem boji u důležitého železničního uzlu Bachmač. Zadržení Němců umožnilo volný průjezd ešalonů s legionáři k Čeljabinsku a Penze.

Mezi Odbočkou Československé národní rady v Rusku (ČSNR) a bolševiky byla v Penze uzavřena dohoda (tzv. Stalinova dohoda) o volném průjezdu čs. vojska do Vladivostoku. Čs. strana se zavázala k neutralitě ve vnitřních záležitostech Ruska a k odzbrojení na nezbytně nutný počet zbraní k vlastní ochraně. Ačkoliv odzbrojování začalo okamžitě, přeprava do Vladivostoku byla stále různě zdržována.

Vojáci 11. roty 5. čs. střeleckého pluku ve stanici Penza v březnu 1918. Ještě mají své zbraně, které ale budou muset vzápětí odevzdat. Střet s bolševiky již visí ve vzduchu...

Zlomový rok 1918

Jeden ze tří ukořistěných obrněných automobilů na bolševickém vlaku, kterého se zmocnili příslušníci 5. roty 1. čs. střeleckého pluku na penzenském nádraží ráno 28. května 1918.

Mosty byly nejchoulostivější součástí dopravního systému čs. vojska, a tak je bylo nutné chránit. Stráž 7. čs. střeleckého pluku u mostu poblíž Novonikolajevska v červnu 1918.

Bolševici dohodu s legionáři soustavně porušovali a přesun čs. jednotek pod různými záminkami zpomalovali. Navíc se legionářské transporty na nádražích potkávaly s vlaky repatriovaných německých a rakouských zajatců. Četné konflikty vyvrcholily 14. května 1918 incidentem v Čeljabinsku, který bolševici využili jako záminku k odzbrojení čs. legionářů. Zachycený telegram o zastřelení každého zadrženého ozbrojeného Čechoslováka pak vedl 25. května k vypuknutí bojů s bolševiky. Čs. armádní sbor, rozdělený do šesti samostatných skupin po více jak 8 000 km Transsibiřské magistrály, ale brzy převzal iniciativu a vojáci jednotlivých transportů se pokusům bolševiků o rozformování ubránili, obsadili železniční stanice, ve kterých stály jejich ešalony, ozbrojili se v obsazených skladech a začali se probíjet ke spojení s ostatními skupinami.

Čs. improvizovaný obrněný vlak „Orlík“ vyzbrojený 11 kulometry a jedním dělem. Ufa, červenec 1918.

Vojáci pplk. Vojcechovského (sedící uprostřed) očekávají vlak, který je odveze do stanice Minjary k setkání se skupinou por. Čečka, 6. července 1918.

Boje na Transsibiřské magistrále skončily na konci srpna fenomenálním úspěchem čs. legie, která ji ovládla od řeky Volhy až po Vladivostok. Hlavním úspěchem Čechoslováků bylo zablokování až milionu rakouských, maďarských a německých zajatců v ruských zajateckých táborech na Sibiři a v Kazachstánu. Spolu s příchodem americké armády do Francie to byl rozhodující moment, kterým se poměr sil v první světové válce definitivně změnil ve prospěch Dohody. Obrovský výkon Čs. armádního sboru v Rusku stál také za tím, že v průběhu léta 1918 většina států Dohody uznala právo Čechů a Slováků na samostatný stát.

Bolševický obrněný vlak – pozdější slavný „Orlík“ – zabraný na simbirském mostě 22. července 1918 při obsazení města jednotkami 1. čs. střeleckého pluku.

Válečná kořist II. praporu 6. čs. střeleckého pluku, získaná v bojích s bolševiky o Sylvenský závod na kungurské frontě v září 1918.

Velení Dohody rozhodlo, že v Povolží vznikne nová protiněmecká fronta, protože bolševici byli chápáni jako jejich spojenci. Brzy se však začaly objevovat problémy. Ruské protibolševické síly nebyly jednotné, spojenecké posily nepřicházely a odpor bolševiků sílil. Rostla také jejich agitace. Po neúspěšné operaci u Kazaně odmítli poslušnost vojáci 1. čs. divize, načež 25. října spáchal sebevraždu legendární velitel plk. Švec. To sice situaci v čs. vojsku stabilizovalo, ale přesto zůstávala vážná. Obzvláště potom, co se vojáci dozvěděli o vzniku Československa a cíl jejich mise tak byl splněn.

Rampouchy na vagonech vlaku III. praporu 5. čs. střeleckého pluku svědčí o třeskutých mrazech, které nastaly v oblasti Uralu již koncem října 1918.

Improvizovaný obrněný vlak ve stanici Šamary v době příprav na permskou ofenzívu v prosinci 1918.

Na Transsibiřské magistrále 1919–1920

Gen. M. R. Štefánik (vlevo) s gen. Gajdou v Jekatěrinburgu 9. prosince 1918.

Protipovstalecká operace v okolí Tajsetu v květnu 1919.

Čs. dělostřelectvo v boji s povstalcí.

Obrněný vlak 7. čs. střeleckého pluku při ochraně magistrály v létě 1919.

Sněhové zákopy čs. vojáků na Sibiři.

Legendární obrněný vlak „Orlík“.

Čs. legionáři se ve Vladivostoku připravují k naložení na cestu domů.

V listopadu 1918 dorazil do Ruska ministr vojenství M. R. Štefánik, aby prověřil stav čs. vojska a na místě se pokusil zajistit vojenskou spolupráci s admirálem Kolčákem, kterého podporovaly západní mocnosti. Na frontě našel fyzicky i psychicky vyčerpané jednotky a rozhodl o jejich stažení do týlu k ochraně Transsibiřské magistrály v oblasti střední Sibíře mezi jezerem Bajkal a Novonikolajevskem (dnešním Novosibirem). Tři čs. divize strážily dvacet kilometrů široký a 2 350 kilometrů dlouhý koridor podél hlavní trati a několika odboček (např. na Ačinsk či Tomsk), se štáby v Irkutsku, Tomsku a Krasnojarsku. Na východ od Bajkalu strážily železnici tři japonské divize, na západ od Novonikolajevska pak polská 5. střelecká divize, přičemž na obou úsecích operovaly slabé oddíly Američanů, Britů a Francouzů.

K zabezpečení plynulé dopravy na magistrále bylo nutné vypořádat se nejen s řadou menších skupin záškodníků, přepadávajících vlaky a olupujících cestující, ale i s několika většími formacemi na úrovni řádné armády, čítajícími několik tisíc mužů. Mezi největší čs. bojové akce patřila operace proti povstalcům na řece Maně na přelomu května a června 1919 a protipartyzánská operace u Tajsetu v květnu 1919. Přestože bylo čs. vojsko střídavě ve službě na magistrále a na odpočinku v posádkových městech, nebyla taková služba jednoduchá a morálka legionářů se i nadále zhoršovala.

Komplikovala se však i situace v Rusku, kde vypukla občanská válka. V listopadu 1918 se vlády ujal admirál Kolčák, choval se však podobně jako bolševici a neměl sympatie ani obyvatelstva, ani čs. vojáků. Jeho armády navíc od jara 1919 čelily velké ofenzivě Rudé armády a prohrávaly. V prosinci byl Kolčák svržen a svěřen pod ochranu čs. legií. Zhoršující se situace na Sibiři ale nakonec vedla k tomu, že byl 15. ledna 1920 předán vládě Politického centra v Irkutsku, a poté, v obavě před jeho osvobozením, 7. února popraven.

Zhroucení protibolševického odboje nakonec vedlo k podepsání příměří mezi Českoslováky a bolševiky, ke kterému došlo 7. února. Jednou z podmínek nerušené evakuace bylo předání carského zlatého pokladu, k němuž došlo 1. března 1920.

Oddíl rychlopalných děl 4. čs. střeleckého pluku v létě 1919. Vojáci mají na hlavách ochranné sítě proti komárům.

Informačně-osvětový odbor

Tiskárna *Naučnoje dělo*, kde se tiskl i časopis *Čechoslovák*, týdeník českých krajanů v Petrohradě, rok 1915.

Príslušníci malířského ateliéru ministerstva vojenství měli za úkol zachytit činnost čs. vojska i kolorit ruských měst a venkova. Jekatěrinburg, léto 1919.

Tiskárna I. O. O. umístěná v železničním vagonu.

Redakce, tiskárna a administrace *Československého denníku* pracovaly od března do srpna 1918 ve vlaku. Na trati do Penzy, duben 1918.

Již od samého počátku bylo dbáno na propagandu a osvětu, a to jak mezi čs. vojáky, tak mezi Rusy. Od roku 1911 vycházel časopis *Čechoslován*, v červnu 1915 začal vycházet týdeník *Čechoslovák – Věstník Svazu čs. spolků na Rusi*. Ten se stal hlavním čs. periodikem, které přinášelo informace ze světa, o čs. odboji a bylo distribuováno také mezi čs. válečné zajatce. V roce 1917 vznikla Odbočka Čs. národní rady (OČSNR) v Rusku, která se stala vůdčí odbojovou organizací. Ta mimo jiné měla i propagační a osvětový odbor. Jejich úkolem bylo vydávat čs. publikace, informovat o našem odboji spojence, ale také sbírat dokumenty a informace o čs. hnutí pro budoucí historické zpracování.

Sloučením propagačního a osvětového odboru OČSNR vznikl 10. ledna 1919 Informačně-osvětový odbor (I. O. O.), který měl pět částí a zabýval se kulturními a společenskými záležitostmi – vydával noviny, časopisy a knihy, pořádal vystoupení orchestrů, divadel, spravoval malířské a sochařské dílny (vytvářely zejména pomníky padlým) a také prováděl sběr materiálu k budoucímu zpracování dějin čs. odboje v Rusku. Podobné aktivity však probíhaly i v rámci jednotlivých útvarů, téměř každá rota měla svůj časopis, každý pluk svůj orchestr a divadlo, pořádala se sokolská cvičení či výstavy. Většina aktivit byla veřejná a hojně navštěvovaná místními obyvateli, což jen zvyšovalo reputaci Čechoslováků.

Dne 14. ledna 1918 bylo vydáno první číslo *Československého denníku*, hlavního čs. periodika v Rusku. Byla také zřízena tiskárna, která však vývojem událostí většinu své existence strávila na kolejích jako Pochodová tiskárna. Každé číslo deníku tak vycházelo v jiném místě. K tiskárně, sazárně a nakladatelské redakci přibyla i litografická, rytecká a knihvazačská dílna. Vydávání *Československého denníku* bylo ukončeno 18. července 1920 ve Vladivostoku, přičemž bylo vydáno přes 4,5 milionu výtisků. Tiskárna také zhotovila statisíce map, plakátů, tiskopisů, pohlednic, ale i brožur a monografií.

Karikatura z humoristického časopisu *Houpačky*.

Časopis 6. čs. střeleckého pluku *Veselý rozvedčik*.

Časopis inženýrné rotý *Bodák*. Jako řada dalších útvarních periodik byl zhotovován celý ručně.

Hudba 5. čs. střeleckého pluku ve Vladivostoku.

Knihář 3. čs. střeleckého pluku ve své dílně ve vagonu.

Život na magistrále

Poštovní vůz.

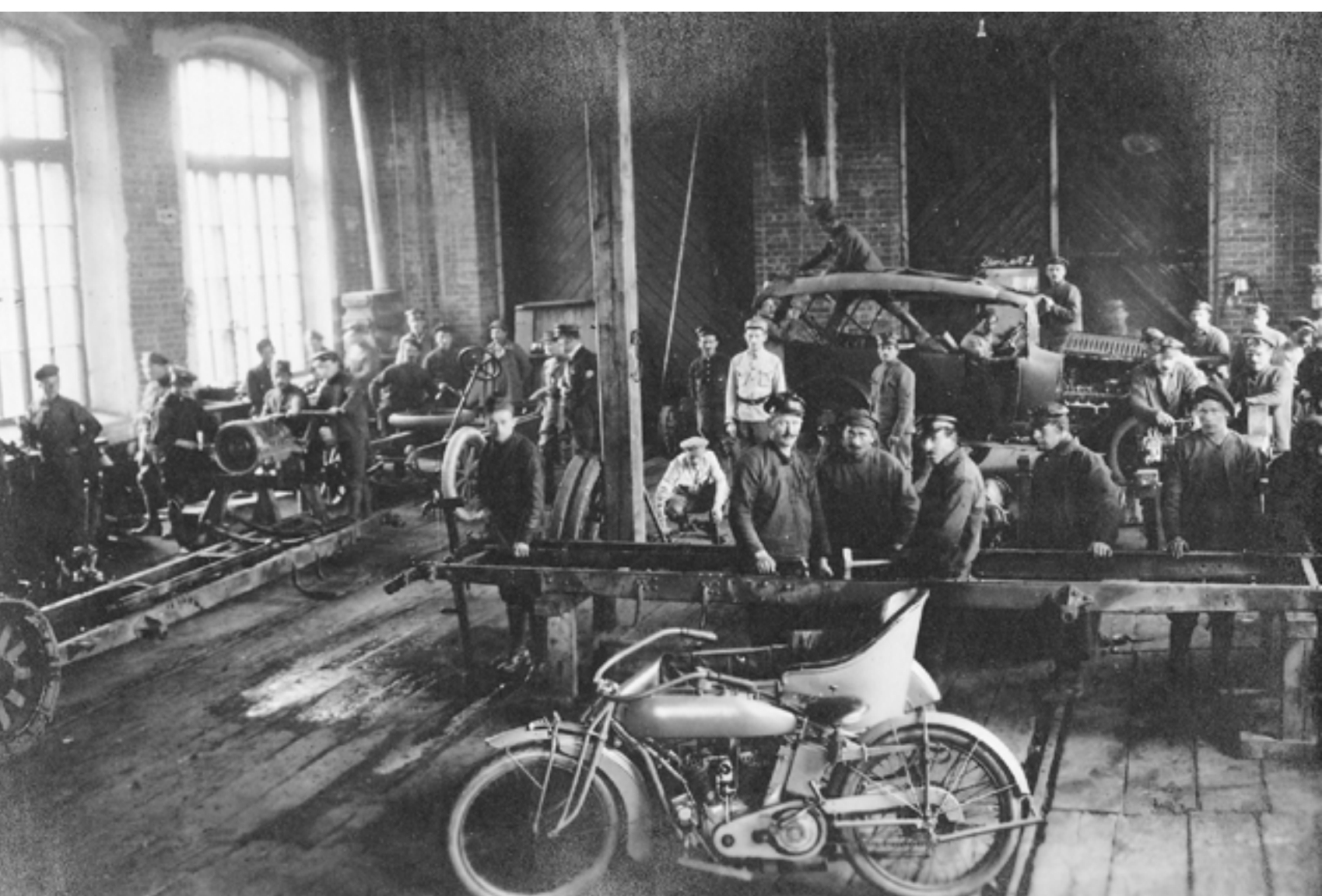
Kovárna.

Většina těplušek byla také různě vyzdobena.

Oslava Vánoc v těpluše.

Autodílna v Irkutsku.

Obuvnická dílna v Petropavlovsku.

Mlýn v Pétuchově na Sibíři ve správě čs. vojska.

Město Kungur na malbě Miloše Suma.

Vlakové soupravy, tzv. ešalony, byly v Rusku nejdůležitějším dopravním prostředkem a Čechoslováci s nimi spojili svůj osud již na jaře 1918 během ústupu z Ukrajiny. Od té doby se staly nejen jejich domovem, ale i pomocníkem. V obrněných vlcích bojovali s nepřítelem, stovky vagonů byly upraveny na kovárny, pekárny, kuchyně, tiskárny, na krejčovské, ševcovské, strojní, zámečnické, puškařské, knihařské a další dílny nebo pojízdné prodejny, sklady, pošty či nemocnice. V tzv. těpluškách trávili vojáci většinu svého času. Jednalo se o nákladní vozy upravené instalací jednoduchých kamínek uprostřed a paland na obou koncích na vozy obytné, ve kterých bydlelo 12–20 mužů. Celkem mělo čs. vojsko k dispozici 531 osobních a 10 287 nákladních vozů v 259 vlcích. Spravovalo také 26 strojíren a výtopen a 3 vlakové dílny, protože nehodovost byla vzhledem k využití magistrály velmi vysoká.

Po stažení k ochraně vybraných úseků Transsibiřské magistrály se čs. vojáci přestěhovali do kasáren v přidělených posádkových městech. To výrazně zvýšilo jejich životní komfort. Mohli také více rozvíjet své kulturní i společenské aktivity. Vojáci pořádali hudební i divadelní vystoupení, organizovali taneční večery i sokolská cvičení. Tím utužovali nejen vlastní zdraví a morálku, ale navazovali též přátelské vztahy s místním obyvatelstvem, které o jejich aktivity jevilo velký zájem. Velké množství dobrovolců se naopak zajímalo o ruskou historii i život „místních“. Navštěvovali vesnice, kde se seznamovali s různými národnostmi Sibíře. Protože většinou neměli fotoaparát, zachytili mnoho zajímavých výjevů kresbou i malbou. Když byla zahájena loďní evakuace, vrátili se vojáci do svých ešalonů, které na ně čekaly odstavené na různých nádražích, a vydali se v nich na svou poslední cestu do Vladivostoku.

Obsazením Transsibiřské magistrály v létě 1918 byla získána také řada průmyslových a hospodářských objektů. Po bolševické revoluci se jich ujaly dělnické výbory a produkce většiny z nich zkolabovala. Čechoslováci tak začali přebírat jejich správu, protože sami trpěli nedostatkem různých komodit – od potravin, přes oblečení, po vojenské vybavení. Nutností tak bylo obnovit výrobu. Proto bylo již v létě 1918 zřízeno Technické oddělení čs. vojska (TECHOD), které v prosinci 1918 spravovalo 15 dolů, 77 závodů a mnoho statků, kde se choval hovězí dobytek a koně. Další komodity byly nakupovány přímo od Rusů, případně v zahraničí. Pro TECHOD pracovali i váleční zajatci, komplikovaná byla spolupráce s místními, často zbolševizovanými Rusy. Čechoslovákům se ale víceméně podařilo v oblasti obnovit ekonomiku, a dokonce zavedli některé nové výrobní postupy a výrobu komodit, které se nikdy předtím na Sibíři neprodukovaly.

Čištění těplušek v Omsku.

Sochařské dílny I. O. O.

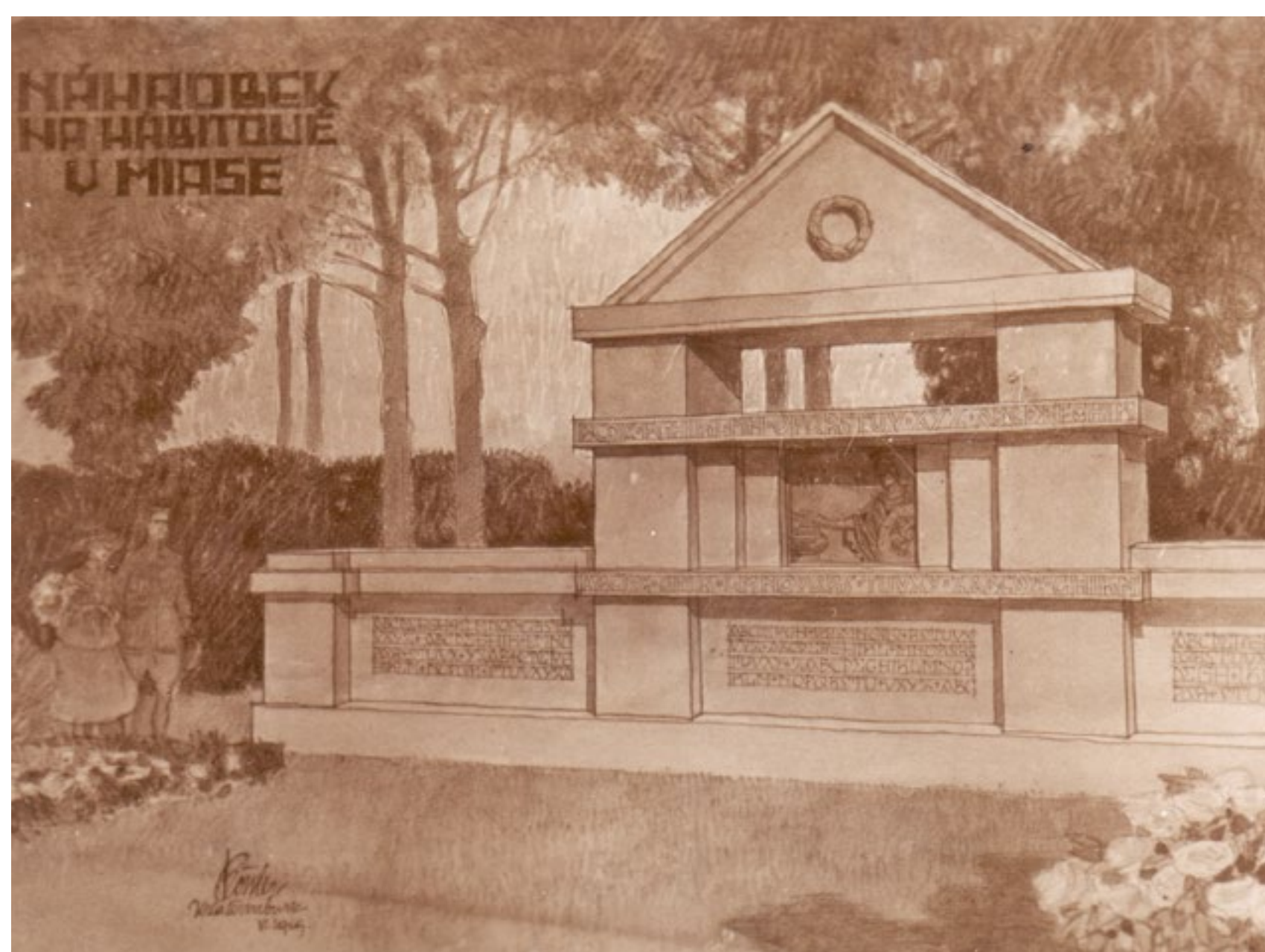
Pomníkové dílny čs. vojska.

Pomník padlých čs. vojáků v Nižněudinsku.

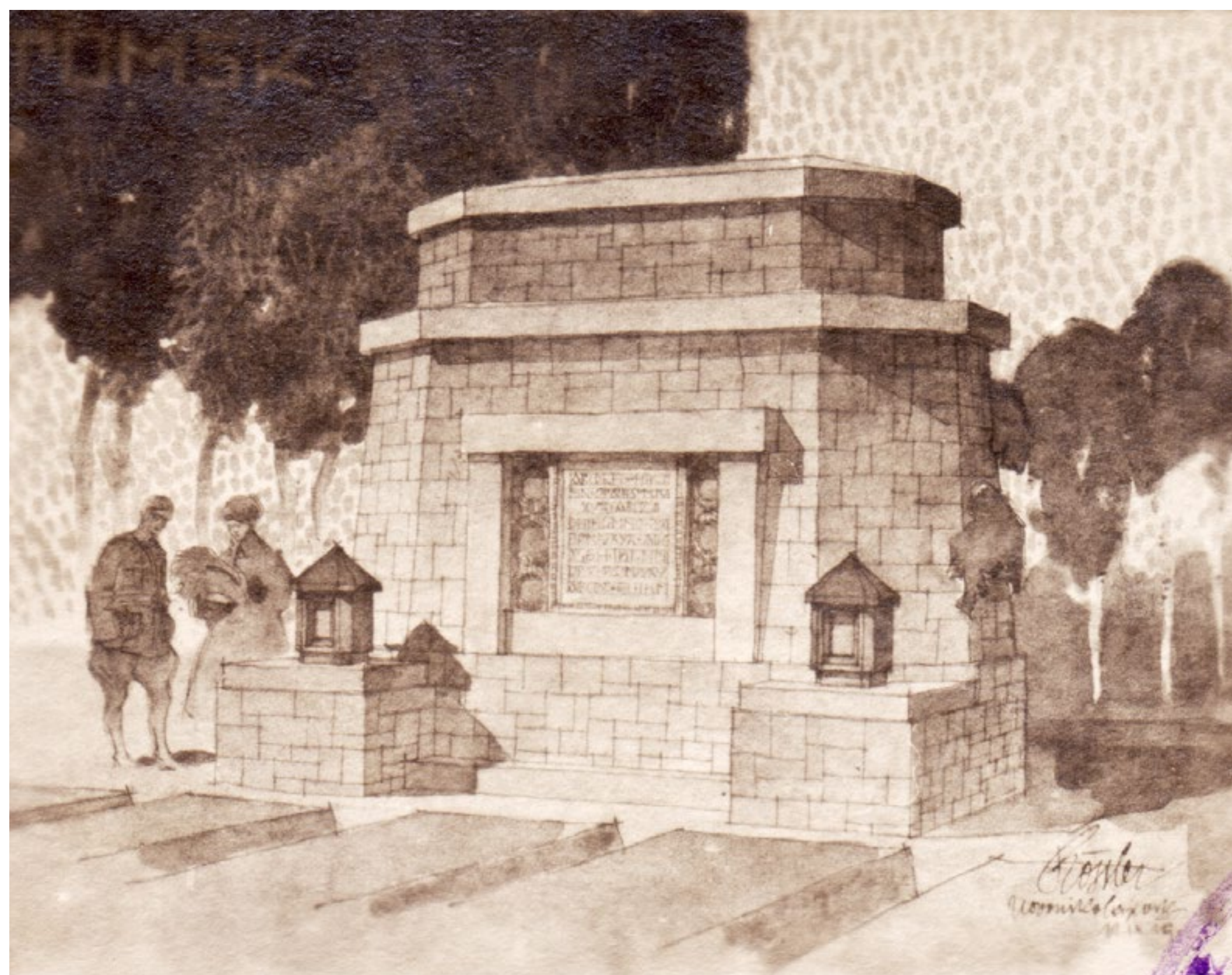
Výroba pomníku padlých v Posolské.

Návrh pomníku čs. legionářů v Miasech.

Pomník padlých na hřbitově v Čeljabinsku.

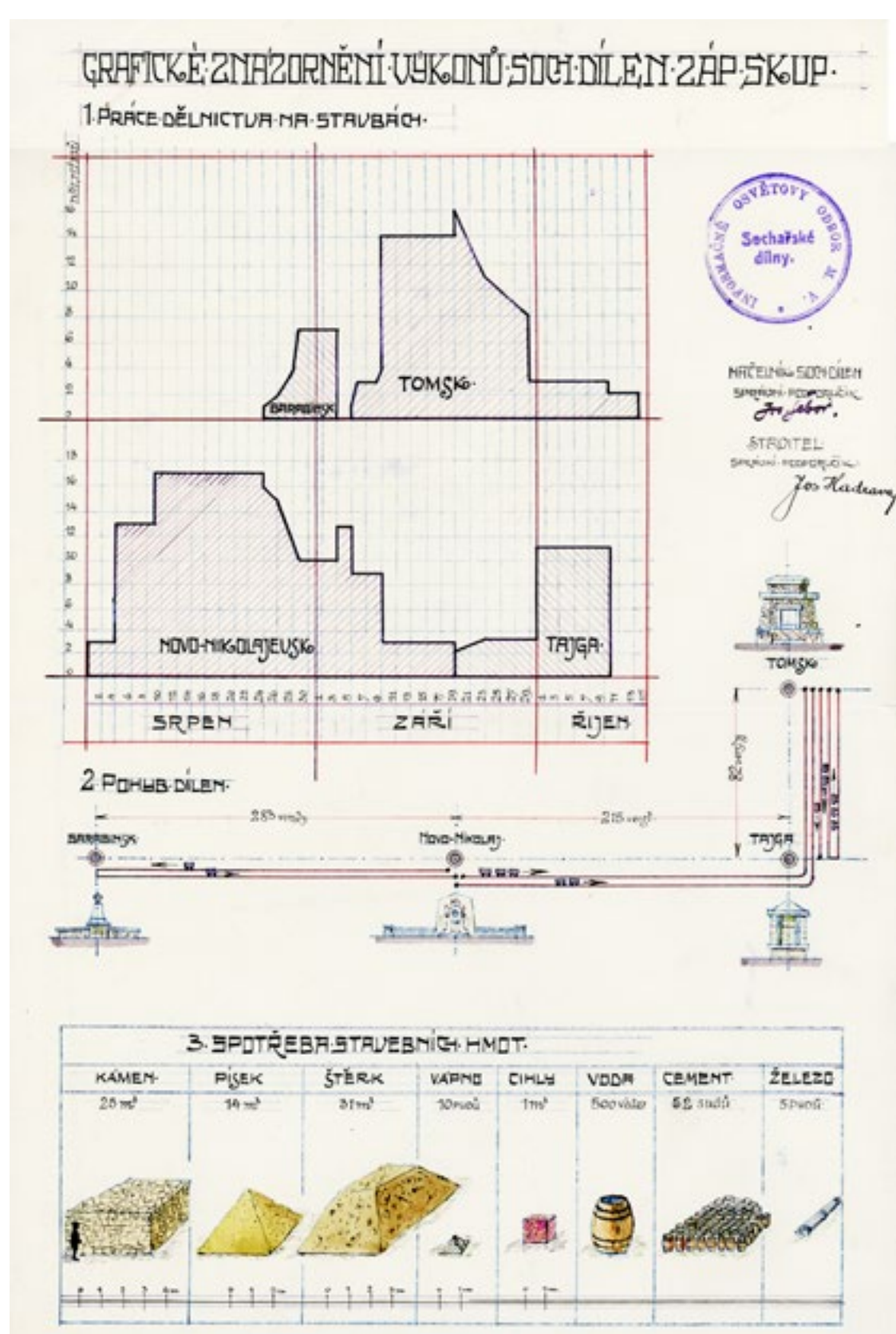
Návrh pomníku v Tomsku.

Hřbitov v Tomsku.

Hrob ppor. Jana Čípka od 7. čs. stř. pluku v Tomsku.

Grafické znázornění výkonů sochařských dílen západní skupiny.

Mezi příslušníky čs. vojska na Rusi bylo již od počátku mnoho umělců, včetně řady sochařů či architektů. Ti pracovali na pomnících padlým spolubojovníkům. Několik památníků bylo postaveno přímo na místě bitev. Po vypuknutí bojů s bolševiky a obsazení magistrály byla opět nastolena otázka, jakým způsobem uctít padlé. Během bojů, ale i na zranění a na nemoci, zemřelo mnoho čs. vojáků a bylo nutné je pochovat na důstojném a pietním místě. Již v červnu 1918 povolil Čeljabinsk vybudovat pomníky padlým Čechoslovákům, načež následovala i další velká města. V říjnu tak vznikly v Jekatěrinburgu Sochařské závody pod hlavičkou OČSNR, přičemž dostaly k dispozici budovu ve zdejší kamenické škole. Zde byla vybudována truhlářská, cizelářská a kamenická dílna a také kreslírny a modelovny. Generál Štefánik je později přejmenoval na sochařské dílny I. O. O. Práci zahájily 1. ledna 1919, ale již krátce nato začalo stahování čs. jednotek z fronty a 8. února v nich vypukl požár, který zničil většinu práce.

V březnu došlo k reorganizaci a následně 24. května 1919 vznikly dvě dílny pro stavbu pomníků a úpravu hrobů – východní v Irkutsku a západní v Jekatěrinburgu. Ta vybudovala pomníky v Omsku, Čeljabinsku, a Zlatoustu. Část pomníků však padla do rukou Rudé armády během její ofenzívy na jaře 1919. Umělci se pak 11. července evakovali a nově působili na trati Omsk–Krasnojarsk, přičemž postavili pomníky např. v Nikolajevsku a Barbinsku. Východní skupina nacházející se více v týlu, pracovala ve větším klidu, postavila pomníky např. v Posolské na Bajkale či v Polovině, a také pomník plukovníka Ušakova.

Sochařská dílna vznikla také ve Vladivostoku. Původně jen pro vybudování pomníku na zdejším „Mořském hřbitově“, následně se ale starala o hroby padlých a zemřelých čs. vojáků, pracovala však i pro další spojenecké armády ve městě. O výstavbu řady dalších pomníků se zasloužily samotné čs. jednotky, v jejichž řadách působil mnoho umělců a šikovných řemeslníků.

Bohužel většina těchto pomníků byla během vlády komunistů zničena. O záchranu a rekonstrukci těch, které se dochovaly, se v současné době snaží Ministerstvo obrany ČR a Čs. obec legionářská.

Divadlo

Zdeněk Štěpánek je asi nejznámějším hercem-legionářem.

Skupinka herců 1. čs. střeleckého pluku v kostýmech divadelní hry Bai-kai-laj. Irkutsk, léto 1919.

Výsadní postavení mělo v čs. vojsku od počátku také divadlo. Hráli ho sami vojáci k ukrácení dlouhé chvíle již od vzniku čs. jednotek, hráli ho také zajatci. Během reorganizace Čs. armádního sboru na podzim 1917 vzniklo také divadlo u 1. čs. střeleckého pluku, které vedl František Langer (1888–1965), povoláním lékař, který ale již před válkou publikoval a psal divadelní hry. Zakrátko začaly vznikat podobné skupiny i u dalších jednotek. Dobré jméno získalo divadlo záložního praporu, od května 1917 rozšířené na Osvětový odbor s literárním kroužkem, divadlem, divadelním orchestrem, dechovým orchestrem, pěveckým sborem a sportovním klubem. Jeho činnost ocenil během návštěvy Bobrujsku i T. G. Masaryk. Jeho zakladatelem byl Václav Menger (1888–1947), herec kočovných společností (po válce představitel vedlejších rolí v řadě čs. filmů).

Divadlo 1. čs. střeleckého pluku v Irkutsku.

Divadlo 7. čs. střeleckého pluku v Tomsku.

Po vzniku I. O. O. tvořilo jeho součást také divadelní oddělení, které navázalo zejména na činnost Osvětového odboru. Po odjezdu z Jekatěrinburgu 4. února 1919 se stalo kočovným a vystupovalo pro čs. vojáky na jednotlivých stanicích. Za rok 1919 hrálo 235 představení v 17 městech. Na repertoáru mělo celkem 24 divadelních her, z toho čtyři aktovky. Hrála se jak česká, tak ruská díla, stejně jako vlastní tvorba. K 10. dubnu 1919 mělo divadlo 11 členů. Ředitelem byl Josef Jeníček (1887–1956). Mezi herci najdeme taková jména jako Václav Menger, Benjamin Smola (1885–1966) a Eduard Hrazdira (1883–1972). Do souboru patřili také zakladatel divadla 3. čs. střeleckého pluku Jaroslav Kocián (1894–1973), Alois Novák či Vilém Vaněk a budoucí herecká hvězda Zdeněk Štěpánek (1896–1968). V divadelních hrách vystupovaly i tři dívky: Jiřina Kůstková, Růžena Pejšová a Emilie Hrazdírová (1889–1982). Na koci roku 1919 se divadelní soubor rozšířil o dalších sedm členů, z toho jednu ženu.

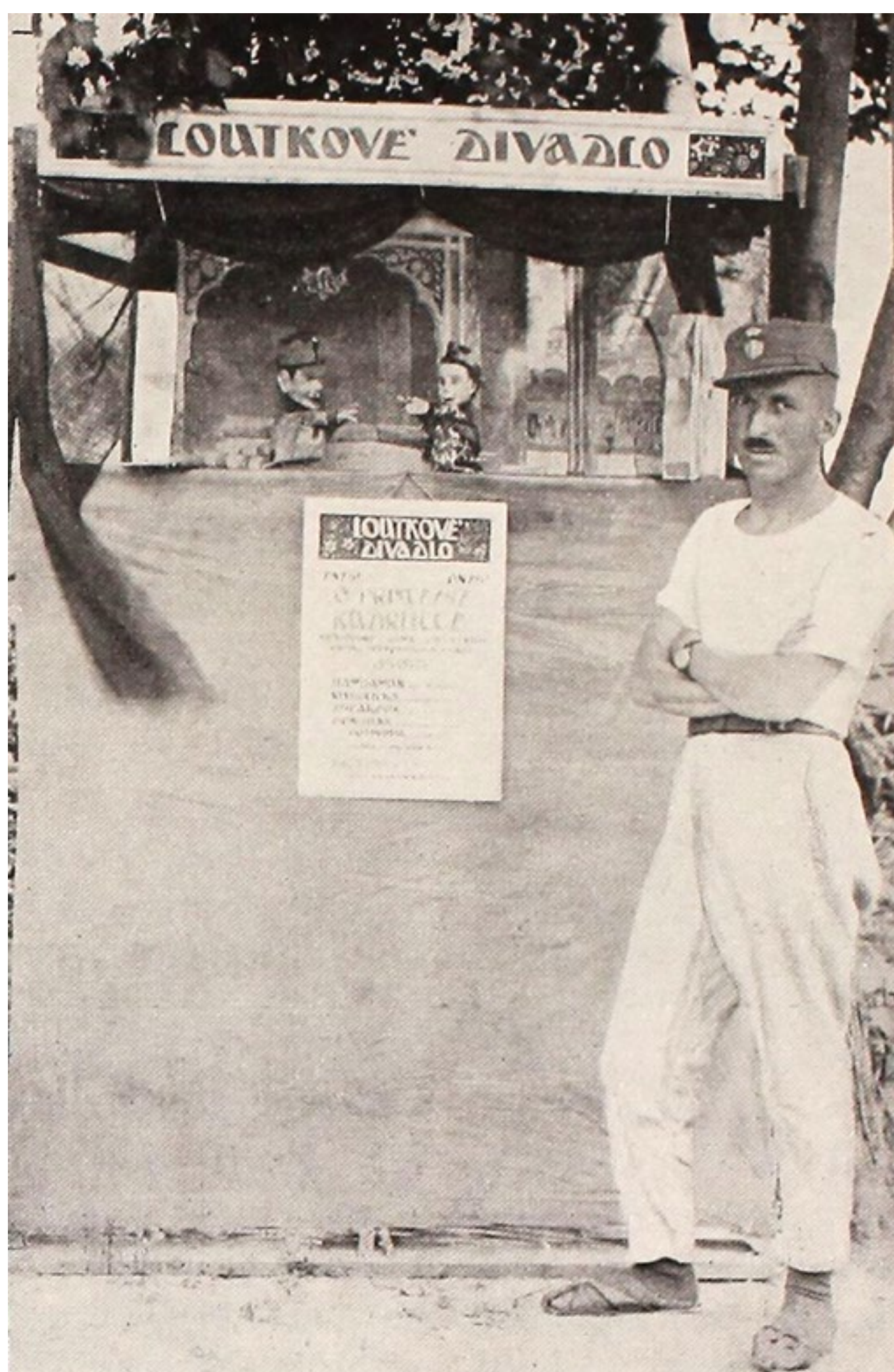

Scéna z představení divadla 7. čs. střeleckého pluku.

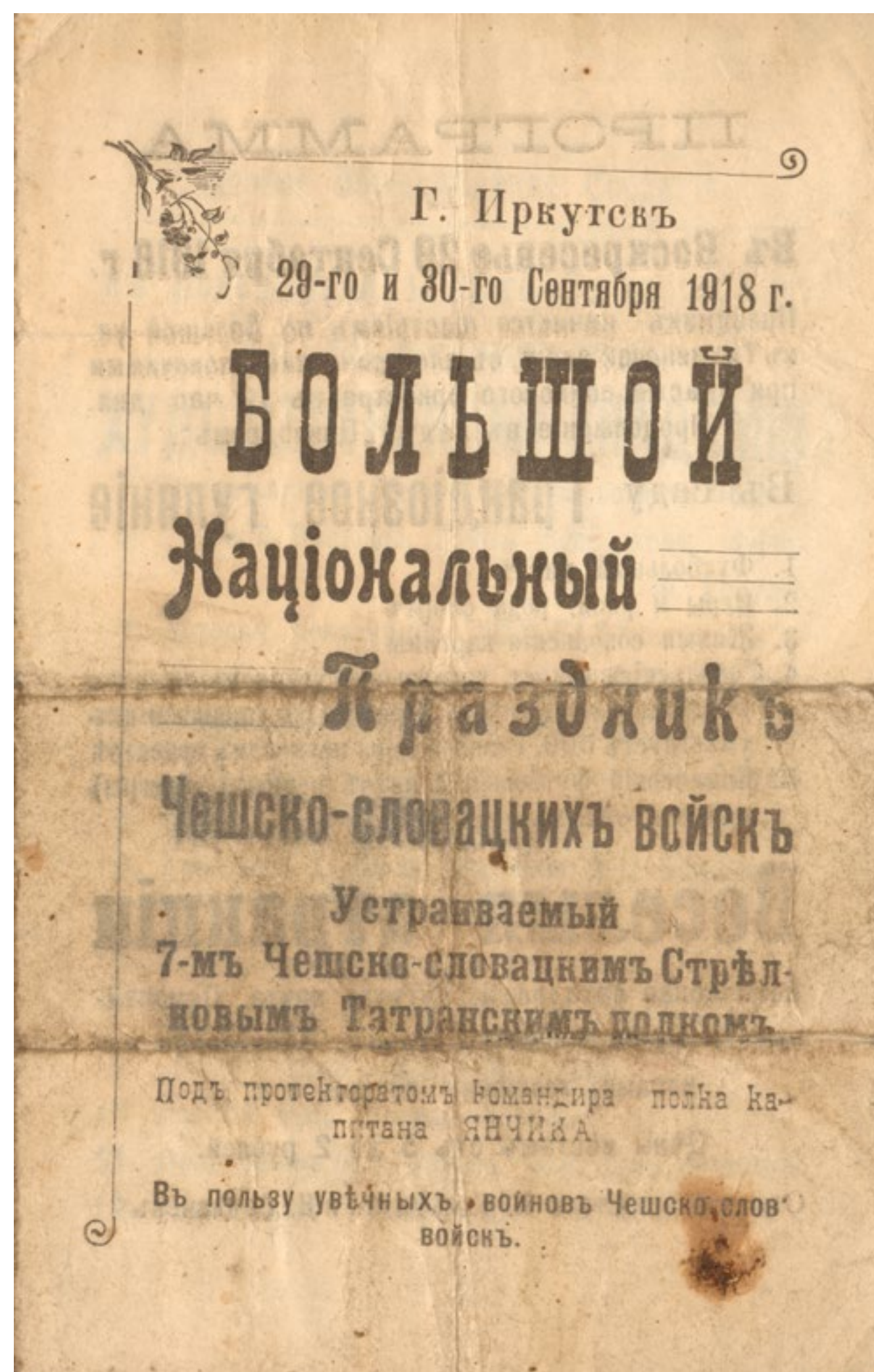

Divadelní vystoupení čs. vojáků.

Ovšem vlastní divadla měly také nadále i různé jednotky čs. vojska. Jejich divadla začala vznikat zejména po přesunu z vlakových ešalonů do posádkových měst. U 1. samostatné technické roty založil des. František Kolátor loutkové divadlo. Podobné vzniklo díky bratru Brandovi u 6. roty 1. čs. střeleckého pluku. Na Ruském ostrově ve Vladivostoku bylo zřízeno divadlo v přírodě. Podobné vzniklo i v Tomsku, kde hrál soubor 7. čs. střeleckého pluku. Představení sloužila jak k ukrácení dlouhé chvíle, tak k navázání dobrých vztahů s místními obyvateli. V mnoha velkých městech také fungovala ruská divadla, která se naopak těšila pozornosti čs. vojáků.

Loutkové divadlo Františka Kolátora.

Program Velkého národního svátku československých vojsk pořádaného ve dnech 29. a 30. září 1918 v Irkutsku 7. čs. střeleckým plukem.

Program divadla v přírodě 7. čs. střeleckého pluku v Tomsku.

Návrat domů 1919–1920

Vojáci 3. čs. střeleckého pluku přihlížejí příjezdu lodi *Madawaska*, se kterou 12. března 1920 odplul 20. transport legií.

Nástup čs. vojáků před naložením na loď *Edellyn*, 30. transport legií.

Čs. vojáci na palubě lodi *America*.

Nalodování čs. vojáků 34. transportu čs. legií, který z Vladivostoku odplul na loď *Huntsend*.

Vystoupení plukovního orchestru na palubě lodi *Sheridan*.

Na lodích bylo do Československé republiky přivezeno také několik medvědů. Sloužili k ukrácení dlouhé chvíle pasažérů jako zde na palubě lodi *Ixion*.

Křtiny nových občanů republiky na palubě lodi *Madawaska*.

Na lodích také probíhaly pohřby legionářů, kteří zemřeli cestou domů.

Lodními transporty odplulo do Československa také 1 460 manželek a 482 dětí vojáků a 256 manželek a 235 dětí civilistů.

Hlavním přáním čs. vojáků během jejich sibiřské anabáze bylo vrátit se domů. Protože cesta na západ byla uzavřena, zbývala jen pouť po moři z Vladivostoku, doslova kolem celého světa. Dohodové státy však neměly dostatek lodních kapacit pro převoz tak početného vojska. V první řadě totiž prováděly evakuace a repatriace vlastních vojáků. První lodní transporty tak vypluly na běžných lodních linkách, které měly volná místa. Jako první vyplulo 139 legionářů 15. ledna 1919 na italské lodi *Roma*. Následovalo dalších 11 transportů, kterými bylo domů posláno téměř 10 000 legionářů – invalidů a starších 42 let.

Transporty bojových jednotek začaly 9. prosince 1919, kdy japonská loď *Yonan Maru* odvezla první část mužů 1. čs. střeleckého pluku. Dne 21. července 1920 vyplul z Vladivostoku 33. transport na americké lodi *Logan*. Transport tvořil 12. čs. střelecký pluk, lazaret 2. čs. střelecké divize, Informačně-osvětový odbor Čs. vojska na Rusi a úřad zdravotního náčelníka Dálného východu. Na lodi se plavilo 1 789 vojáků a 208 civilistů. Tímto transportem, který do italského Terstu dorazil 9. září, byla ukončena evakuace bojových jednotek a pokračovala likvidace štábů a týlu.

Odplutím lodi *Heffron* 2. září 1920, na jejíž palubě bylo 1 171 osob, skončila oficiálně evakuace čs. vojska z Ruska. V celkem 42 lodních transportech (několik z transportů mělo více lodí) bylo do Československé republiky převezeno 67 730 vojáků a 11 271 krajanů, zajatců, kolonistů, ale i žen a dětí legionářů. Z toho 78,2 % osob bylo přepraveno na spojeneckých lodích, 5,6 % na lodích Amerického červeného kříže, 14,3 % na lodích zajištěných Centrokomisí a 1,8 % na malých lodích. Ve Vladivostoku ale zůstaly některé úřady, které pokračovaly v likvidaci čs. záležitostí a evakuaci jednotlivců ještě několik dalších let.

Transporty pluly dvěma hlavními trasami. První zastávka byla vždy v Japonsku, kde se doplňovalo uhlí a zásoby a poté se pokračovalo buď na jih kolem Asie a Suezským průplavem do Terstu, nebo přes Tichý oceán na americký kontinent, který se překonával vlaky (případně Panamským průplavem) a poté se pokračovalo lodí přes Atlantik do Evropy. Setkání s mnoha exotickými zeměmi tak bylo pro všechny legionáře zážitkem na celý život.

V červenci 1920 koupila Legiobanka v Japonsku loď s výtlačkem 5 735 BRT, která dostala jméno *Legie*. Z Ruska měla odvézt nashromážděné zboží. Vyplula 24. srpna jako první námořní loď pod čs. vlajkou a stála tak na počátku čs. námořní plavby. Na palubě bylo také 70 legionářů. Do Terstu připlula 12. října a poté se ještě jednou do Vladivostoku vrátila. Pod čs. vlajkou uskutečnila celkem 11 plaveb, roku 1933 byla prodána do Řecka a za druhé světové války v roce 1942 potopena v Atlantiku.